

Ga Hpaw

Mungkan ningtsa e masha amyu langai ngang grin na matu ra ahkyak madung rai nga ai , *laika, ga , htunghking*, ngu nna nga nga mali ai re.

Anhte Wunpawng amyu ni a matu “Jinghpaw” laika hpe sinna hkran sasana sara ni 1895 hta gyin shalat da ya nna lu lang nga ga ai. Rai tim ndai laika hpe ka lang jai lang ai ni manu n shadan, hkrop mara jai lang, ka lang ai a majaw shara hte shara, uhpung langai hte langai n bung hkat nga ai. Ka htung ka lai, ni na chying wa shai hkat mat wa nga ai, hpe mu lu nga mali ai.

Ndai zawn shai mat wa, n jaw ai hku ka lang nga ga ai majaw, shara hte shara, Jinghpaw laika ka lang ai, maigan mungdan e nga ai Wunpawng amyu sha ni, yawng hte uhpung langai hte langai, makam masham hpung ni langai hte langai, madang bung pre ai hku, hkrom ra lam lu la na matu, Wunpawng Mungdan Shanglawt Kongsi gaw, ninghtoi:- 6-3-07 shani na Magam Aming Masat Yan 5/2007. hte maren, Wunpawng Mungdan Shanglawt Asuya, Ginjaw Hpaji Dap hpe lit jaw matsun ai lam nga sai.

Ginjaw Hpaji Dap gaw chyoi chye ai, kung kyang ai myit-su ni, hte jahkrup nna woi hka ja, woi jahkrup sa wa na matu matsun madun la mani ai hte maren, ndai Jinghpaw laika ka htung, ka lai, lakchyoi laika buk hpe ka lajang nhtawm, tang madun dat ai rai.

Ndai ka htung, ka lai, laika buk hta ka tang madun da ai gaw yawng jaw sai, hkum tsup sai ngu loi pyi n tsun lu ga ai. Ra ai lam ni hta shading sharai, hpaji jaw jahkum shatsup ya na matu ra sharawng ga ai lam mung tang madun lajin dat ga ai law.

GINJAW HPAJI DAP

I. GA YAN DAW HTE DAW GARAN AI MASAT KUMLA NI. (PUNCTUATION)

Laika ga yan ni ka ai shaloi, ahkyak ai masat kumla ni re. Ga hkring bang ra ai kaw chye bang ra ai. Laika yan langai mi hpe ka ngut shagu, “ga htum” kumla bang chye ra ai.

Dai hte maren madun da ai masat kumla ni yawng gaw, shi a shara hte shi a shara, chye bang ra ai. Sadi let chye lang na matu chye da ra ai. Dai masat kumla ni gaw, lawu de madun tawn ai hte maren re.

1. . = ga htum kumla = Full Stop = Period. Ndai ga htum kumla gaw, laika yan langai hpe shangut kau sai ngu ai masat kumla re ai.

Ga Shadawn Kasi:-

- (1) Gam Awng jawng de sa wa sai.
- (2) Lu Ra gaw hkauna de sa wa ai kaw nna, garai n du wa ai.
- (3) Jan garai n du yang, lawan bai wa rit yaw.

2. , = ga hkring kumla. = Comma.

Laika ka wa ai shaloi, laika hti ai masha wa shing n rai, laika yu jep ai wa, gan hkring, nsa awai la na matu, shing n rai, laika masa hta hkan nna bang ai masat da ai kumla re.

Ga Shadawn Kasi:-

- (1) Kaw Shawng hpun hta sa wa ai lam kaw lapu achye hkrum ai.
- (2) Anhte a jawng up sara kaba gaw jawngma ni rit kawp tara n hkan ma ai majaw grai pawt nga ai.
- (3) Sanpoi du wa jang laika hti shakut ra ai.
- (4) Sat kau u hkum dat dat.

3. ? = ga san kumla = question mark.

Laika sharin ai shaloi rai rai, masha shada tsun shaga hkat ai shaloi rai rai, san ai lam, htai ai lam ni galoi mung nga ai. Ga san san ai ga yan hta, ga yan ngut ai jahtum kaw ga san kumla (?) ka madun ra ai.

Ga Shadawn Kasi:-

- (1) Nang kanang de sa wa na n ni ?
- (2) Shi a lam nang myit yu nit ni ?
- (3) Ya she sa wa yang, jan n du na a ni ?
- (4) Laika buk ni hpe kanang e tawn da nu ta ?

“ Htawra de nang sa kam na n ni ” ngu ka yang, ga san ga yan re ai hpe asan sha chye lu nga ai. Raitim, ga san kumla n madun da ai re majaw, ka htung, ka lai mahkrun hku nga jang n jaw nga ai. Dai rai nna, ga san ga yan langai ka ngut shagu, ga san kumla bang ra ai.

4. “ = ga hpaw kumla = Open inverted comma.

5. ” = ga pat kumla = Close inverted comma.

Ndai masat kumla yan gaw, masha langai wa tsun ai ga hpe shaleng dan mayu ai shaloi, wang hpaw (“) wang pat (”) kata e ka madun lang ai. Bai nna alak mi ka shaleng dan mayu ai shaloi ka lang ai kumla yan rai ma ai.

Ga Shadawn Kasi;-

- (1) Lu Pan tsun ai “ Nang manya n ni? ” nga ai.
- (2) “N mai mau nga sai”nga nna, shi ngai hpe shadum ni ai.
- (3) Ningbaw Kaba a mungga hta “ Anhte yawng myit hkrum gahkyin gumdin ra sai ” nga ai.

6. ! = ga mau kumla = Interjection.

Hkrit na zawn nga ai, mau na zawn nga ai, kajawng na zawn nga ai, yawng na zawn nga ai, lawng lam mabyin ni hta ka lang ai.

Ga Shadawn Kasi;-

- (1) Aga! nang dai ram matse na n shadu ai.
- (2) Goi law! Ma Lu a kanu si mat sai da.
- (3) Anhte a htingbu wa sat kau hkrum sahka !

7. ; = ga sa kumla = Semicolon.

8. : = ga madan kumla = Colon.

Ndai kumla yan hpe mung laika ka ai shaloi, ga hkring, ka lang ai hte maren ka lang ai.

9. ;- = ga shaw kumla = Dash.

Ndai kumla hpe shaleng dan ra ai lam, tang madun mayu ai lami laman ni ka madun ra ai shaloi, ka lang ai.

Ga Shadawn Kasi:-

1. Tang madun mayu ai lam ni hta;-

- (1) Num shaw, la shaw amu lam.
- (2) Hkauna kashun hkat ai amu.
- (3) Masha sat ai amu ni re ai.

2. Gumhpraw jai jahpan tang madun ai shaloi, lawu de na lami laman ni lawm ra ai;-

- (1) Malu masha hta jai lang ai.
- (2) Tsi mawan hta jai lang ai.
- (3) Rung lang arung arai hta jai lang ai.
- (4) Magup sumhpa hta jai lang ai, lam ni lawm ra ai.

10.- = ga matut = Hyphen.

Ndai ga matut kumla gaw, laika ka lang ai hta n lang n mai re ai kumla nan rai nga ai. Raitim sadi nna ka lang chye ra ai. N bang ra ai shara ni hta hkrup mara n mai bang ai.

Ga Shadawn Kasi:-

(1) N-gu malu masha htum mat wa magang sai.

(2) Ning-rim rim wa ai ten hta ji grawng law wa ai.

(3) Bawk Mai gaw gawng shing-yan grai tsawm ai.

(4) Ngai a shakrwi ana grai ka-ut machyi nga li ai.

11.' = ga lup kumla = Apostrophe

Ndai ga lup kumla (') hpe laika ka sa wa ai shaloi, shara law law hta ka lang ra ai. Sadi nna ka lang ra ai. N mai bang ai shara hta bang lang ang jang, lachyum n rawng ai ga hkum tai wa ai.

Ga Shadawn Kasi;-

- (1) N-gup ga hku nna, “ n’htoi mali ya ra wa na re. ” Laika hku nna “ ninghtoi ” ngu ai ga hkum hte ka na. Ninggup ga hku tsun shaga ai hpe laika hku ka jang “ n’htoi ” ngu ga lup bang nna ka ra ai.
- (2) Ning-rim rim wa sai ngu ai ga hpe kadun ai hku n’rim ngu ga lup bang nna ka ra ai.
- (3) Ningpawt ninghpang ngu ai ga hkum hpe kadun ai hku n’pawt n’hpang ngu ka lang ra ai. Ningpawt ga hkum hpe (ing) a malai ga lup bang da ai lam rai nga ai.

12. () = Wang tep = Parenthesis.

13. (= Wang hpaw = Opening bracket.

14.) = Wang pat = Closing bracket.

Wang hpaw hte wang pat kumla yan man hkrum rai nga ai hpe wang tep ngu shamyng ai. Tinang lama ma lawng lam langai ngai hpe alak mi shaleng dan mayu ai shaloi, wang tep kata e ka madun lang ai.

Ga Shadawn Kasi;-

- (1) Nang hpam malu masha hpe koi gam ra ai. (Ka-ni, Tsa Chyaru ni) hpe ngu mayu ai.
- (2) Gam Tawng a sun hta, namsi namsaw hpun law law tu nga lu ai. (Grau nna Miwa mahkaw hpun law ai.)
- (3) Shana e lu sha tam sha ai u amyu law law nga ma ai. (Grau nna Patsip u) ni re.

II. 'N' HPE KA LANG AI LAM.

A. 'Ning' bang ai lam.

Ningchyang , chyaloi ninghkoi , ningchyan , ningdat , ningwawt , ningtung ningba , ninghtoi , ningnan , ningnu , ningna , ninggam , ninghkrut , ningwa ningshan , ninggang , ningbaw , ninghkap , ninggyet , ninggai, ningshawng , ningba, ninggyi , ningnau , ninghkau , ningtawn , ninghtu , ningbap , ningmu , ninggup , ningmai , ningsam , ningdang , ningja , ningdung , ninghkri , ningmawk , ninghkun , ninghkap , ningchyap , ninghpang , ningshang , ningsang , ningten , ninghkaw , ningshai , ningshung , ningwat , ningkawn , ninghtan , ninggawn , ninghkrun , ningtsa , ninggun , ninggung , ningpawt ninghpang , ninghtawn , ningmun ningmau , ninghpu, ningwoi, ninghkyi , ninghkyau , ningting (matsing), ningchyin, ningchyun, ninglum, ninglen, 'Ning'hte ka lang ai ga hkum ni law law naw nga ai.

Ndai gaw kasi yu la na matu, kau chyen mi hpe lata ka madun dat ai sha re.

B. 'Ning' bang nna ka lang ai laika hkum ni hta, "GA MATUT " bang ra ai ga hkum ni ;-

ning-ran , ning-ren , ning-rim , ning-ri , ning-ru ning-ren , ning-yan , ning-yam , ning-yun , ning-ya , (marang) , ning -ye (n'htu), ning-yoi , ning-ra , ning-it , ning-rum, ning-yi,

Shaleng ai lam hte ga yan hta ka lang ai lam ni.

(a) Ningchyang = chye chyang kung hpan ai.= hpan ningsang, chye ningchyang.

Ga yan = hpan ningsang , chye ningchyang Karai Kasang gaw, nga mi nga, pra mi pra, tu mi tu, ru mi ru yawng hpe hpan da ai madu re.

(b) Ningchyang = n-gun salu salat hpe arang shatai nna, masha langai ngai kaw bungli shang galaw sha ai.

Jinghpaw Laili Laika Ka Htung Ka Lai Lakchyoï Buk

Ga yan = Ma Gam gaw Ma Naw a nta kaw hkauna galaw **ningchyang** shang nga ai.

(c) Chyaloi ninghkoi = moi moi prat hpe ngu ai.

Ga yan = Moi **chyaloi ninghkoi** prat hta Ninggawn Wa Magam ngu ai wa nga pra lai wa sai.

(d) Ninggai = N'gup a lahkawng maga jut yan hpe ngu ai.

Ga yan = Kaw Mai a n'gup **ninggai** hpye nga lu ai.

(e) Ninghkap ningchyap = Lai hkawm lai sa yak ai lamu ga shara.

Ga yan = Anhte a mungdan gaw, **ninghkap ningchyap** law la ai ginra re.

(f) Ningtawn = Ninghtawn a n'pu na uphkan gaiwang.

= Lak lai dawn jan ram ai atsam.

Ga yan = (1) Naw Lat gaw **ningtawn** yu reng uphkan du re ai.

(2) Gam Awng gaw **ningtawn** ai jawngma re.

Shaleng ai lam hte ga yan hta ka lang ai lam ni;-

(a) Ning-ru ning-ren = n ngwi n pyaw hkrum ai.

Ga yan = Mungdan simsa ai lam n nga ai majaw, mungshawa ni **ning-ru ning-ren** hkrum sha nga ma ai.

(b) Ning-ye = ye mat , n kaja mat ai n'htu.

Ga yan = La Ja gaw ninghtu **ning-ye** langai sha lu nu ai.

(c) Ning -it = Marang grai kaba hkra matut manoi htu nga ai.

Ga yan = Julai shata tup marang grai htu , **ning-it** ai.

C. "N" HTE KA LANG AI NINGDANG GA NI. (Negative)

Marai langai ngai tsun ai ga hpe ninghkap ai , n hkap la ai ga hkaw hpe 'ningdang ga' ngu ai re.

Ningdang ga ni;-

Kasi;-

1. Ndai laika nang ka n ni ?
- Ngai ka ai laika **n re.**
- Ngai **n ka** nngai.
2. Na a bungli ngut kre sani ?
- Garai **n ngut** kre ai.
3. Nam lap shat mai mu a ni ?
- **N mu** la ai.
4. Hkrit tsang ra ai shara de **n sa** gwi nngai.
5. **N shut** ai hpe gaw **n mai** hkap la ai.
6. Ndai zawn re ai amu hpe **n galaw** na ni ai.

D. “N” HTE HPANG NNA KA LANG AI MYING NI HTE GA HKUM NI.

Lawu e madun tawn ai ga hkum ni gaw , ‘ n ’ laika si hte ka hpang nna ka lang ai ga hkum ni re. Ndai laika hkum ni hpe kayep ka ra ai. N mai sharan ai, ga matut n mai bang ai, ga lup n mai bang ai.

MYING NI.

Nlung , nsa , nrut nra , nta , ndaw , npan , nbang , nbung, nbun nbaw, npun yi , nhpan , nsan (Mam), n si (Mam), nba , nbat , n- chyang mam, nhkye mam, npun (Hka), nhtung, nbang dun , njaw, nkang kawt , Nhkum amyu. Ndau amyu. Nlam amyu. Nhkang amyu, mam nlap , nlim (Mam), nmoi pu, nnang nawn , Nshawn pa, Nba pa, Nmai hka, Nmau hka , ndan , ntum , nbyen, nbya, zawn re ai ni re.

‘N’ hte hpang nna ka ai mying ni law law naw nga ai. Ndai gaw kasi yu la na matu nkau mi hpe ka madun dat ai sha re ai.

GA HKUM NI.

Ji nban , nbye htang , nden ja , ndi nda , nli naili , nsi naisi , ndai , nkau , nhtawm , nna , nhten , njut nnaw , nmat (masha). sai nmat, nmut ta, nse nsa, ndaw lik nga, nlang hte , nlaw nlang , nlaw mi , nte mi , nde mi , ga nshat , mam nshat , ndeng , wa ndu , nni nkri, zawn re ai ni.

Shaleng ai lam.

a. Ndi nda = ading rai n hkawm sa ai.

Kasi = Tsa nang ai wa gaw **ndi nda** rai hkawm ai.

b. Masha nmat = Kyang n kaja ai masha. hkrup mara galaw chye ai masha.

Kasi = **Masha nmat** hpe sharin la yak ai.

c. Sai nmat = N kaja ai sai. sai chyayat.

Kasi = **Sai nmat** ma hkra byip shaw kau u.

d. Ndaw lik nga = Nse nsa lam hkan sa ai.

Kasi = **Ndaw lik nga** amu hpe tut koi yen ra ai.

III. “GA MATUT ”BANG NNA KA RA AI GA HKUM NI.

Byeng-ya , da-ma , da-u, gin-yin , gin-yan, ka-e , ka-i, ka-u , ka-aw, ka-ap, ka-ang , ka-awn , ka-awt, ka-un, ka-ni, kin-yang , ka-up, ka-ut , la-kap , la-ing , la-ung, ma-a, ma-u, ma-un, ma-ut, n-goi latum,u-gaw hkung-rang, sha-a, sha-awng, sha-ing, sha-ung, Shing-ran, shing-yan, shing-yin, shing-yaw, gawng-run, gawng-rut, tsin-yam, tsin-yu, kin-yu, kin-yang.

Ga Shadawn Kasi;-

1. Hpaji **byeng-ya** chye ai wa hpe masha yawng hkungga ma ai.
2. Moi prat hta majoi **sha-u** ing lai wa sai da!
3. Hpyen kai chyan masha langai **kin-yu yu** hkawm nga ai.

4. Manang jan hpe **shing-ran** amu nga ni ai.
5. Shi a gawng **shing-yan** tsawm la nga ai.
6. **La-ung** Gam gaw jau gawng kaba langai re.
7. Kaw Shawng gaw lam shagu hta kyet shawp ai majaw, shagrau **sha-a** kumhpa lu la nu ai.

IV. MATUT NNA KA LANG RA AI LAIKA HKUM NI.

Lawu e ka madun ai laika si ni hpe matut nna ka ra ai. N mai sharan shagang ai.

Ga Shadawn Kasi;-

1. Ndai zawn re ai bungli hpe galoi mung n galaw **sana** ni ai.
2. Ngai a **manaw manang** ni yawng nta wa mat ma **masai**.
3. **Kashun kashe** myit n mai rawng ai.
4. Shanhte galaw da ai nta rai **malu** ai.
5. Hpawt de wa lu na **manit** dai.
6. Na a n-gu ma **salit** dai.
7. Shanhte hpe myitsu ni sharin shaga na **maru** ai.
8. Nanhte a bungli jin ngut **manit** ni?
9. Jawngma ni jawng sa wa ma **sani**?
10. Anhte hkauna de sa wa na **saga** ai.
11. Ya du sa **marin** ni?
12. Nanhte yawng ndai de sa wa **marit**.
13. Nanhte hpa galaw ra na hpe htet dat **made** ga.
14. Nanhte wa lu na **masin** dai.

V. N MAI MATUT KA AI GA HKUM NI.

Lawu e ka madun da ai laika si ni hpe n mai matut ka ai. Kaga hkran di ka ra ai.

Ga Shadawn kasi;-

- a. a galaw nga ai.
- b. a tsun nga ai.
- c. a ta?
- d. a ni?
- e. n ni?
- f. n ta?
- g. da sing da hpang .
- h. da kring da lang.
- i. ga li ga law.
- j. ma hkra.

VI. GA LUP KA LANG AI LAM. (APOSTROPHE)

Ndai ga lup kumla hpe dan tawk tsun ai masa(Direct Speech) hku nna ka lang ai shaloi, lawu de na laika hkum ni hta ka lang ai. Ga lup kumla hpe wang hpaw (“), wang pat (.”) kata e ka lang ai.

Ga Shadawn Kasi;-

1. Baren Numraw ma Ja Kai gaw, “Na n’rum tai gaw she ai, n’tau tai gaw she mai.”
2. Sara tsun ai “N’pawt kaw nna n’dung hkren bai tsun yu u.”

Ga lup kumla madun ai lam gaw, ning-rum ngu galu ai hku ka na hpe kadun ai hku (ING) hpe shamat kau nna ka ai hkrang kumla re ai. Ningpawt ningdung ngu ka na hpe kadun ai hku, n’pawt n’dung ngu (ing) hpe shamat kau nhtawm, ka lang ai lam re ai.

3. Ningdang kalang hkum nga hkat mu ngu ai hpe n-gup ga hte tsun yang **n'dang kalang** hkum nga hkat mu.
4. Ningsin ninghtoi n lata ai shakut ra sai.
= **N'sin n'htoi** n lata ngu kadun ai hku tsun ai, ka ai.
5. “ Nye a lagaw lata ni a si **n'nga** machyi nga li ai.”
(A si nga nna machyi ai.)
6. “ Dai **n'nga** ai ga gaw n mai tsun ai. ”
= (Dai zawn nga ai ga gaw n mai tsun ai.)
7. “ Sumbra mun kasut la ai majaw, nye a du a masa **n'nga** mat sai.”
= (A masa nga nna machyi mat sai.)
8. “ A kajawng **n'rai** ai wa i?”
= (Kajawng ai zawn re ai sat lawat nga ai.)
9. A katsi **n'nga** ai.

= (Katsi katsang nga ai. Shing-ran katsi ai.)
10. Manang nga **n'nga**, chyaba lap pa **n'pa**.

= (Manang nga ai majaw nga ai, chyaba lap shi pa mayu ai majaw pa ai.)
11. A hkrit **n'nga** tsun ai.
= (Hkrit na zawn nga tsun ai.)
12. A tsang **n'nga** tsun ai.
= (Hkrit tsang na zawn nga tsun ai.)

Lahta de ka madun da ai, ga lup bang ka ai ga hkum ni hta, laika si shamat da ai, makoi da ai lam n nga ai. Manan na shi hku shi ka lang, tsun lang, shaga lang nga ra ai , ga hkum ni rai ma ai. Ka tim, n-gup ga hte tsun shaga ai raitim, ndai hku sha ka lang na.

VII. ‘O’ HPE KA LANG AI LAM.

Lawu de ka madun da ai ga hkum ni hta chyu sha, ‘O’ laika si hte ka lang na.

Ga Shadawn Kasi;-

Komiti . Kongsï . Koluni . Oktuba , hte Wora hkran, Htora hkran, Orara nau pa pa. Ndai ga hkum ni hta lai nna, W/T. Miset (Message),Sin-yu laika ka ai shaloi,‘O’ laika si hpe lang ai. Kaga laika hkum ni hpe ka ai hta, ‘aw’ hte chyu sha ka lang sa wa ra ai.

Ga Shadawn Kasi;-

1. Wunpawng Mungdan Shanglawt **Kongsï** zuphpawng galaw nga ma ai.
2. Anhte Wunpawng amyü ni mung Inglik ni a **koluni** mayam prat hta shang rawng lawm ra mat saga ai.
3. Anhte gaw Wunpawng Mungdan Shanglawt Hpung **Komiti** a woi awn ai kata e shakut ra ga ai.

VIII. ‘K’ HTE KA LANG NA LAIKA HKUM NI.

(Sadi nna ka lang ra ai.)

Kasi;-

kaba , kabu , kabu (gara) , kabai , kabaw , kabawng, kabring kabrawng , kabrang , kabye , kabyaw , kabyawng , kabra, kabrat, kada ai, kade, kadi, kadau, kadai kadaw, kadawn , kadawng, kadung hpun, kading, kading kadang, kadun, kadup, kaduk, kadum, kadum kahte, kadang gara, kadun kadaw, kagat, kagu, kamoi, kajai, kajaw , kajam kalam , kajawng kaja , kakang , kaleng , kalu , kalet, kalang , kana , kanau , kanu , kanang , kaning , kani, kanam, kanan, kanawn manang , kanawng , kanut , kanga , kangu ,

kangau, kangai kahprai , kangat , kanyet,kanyung, kanyin, kapa kala, kapat, kajawt, kapaw , kapran , kapung , kapu t, kaprung , kapyia , kapyau, kapyin, kahpa , kahpu , kahpau , kahpret, kara, Karai Kasang, kasang sawn, kasha, kashu , kashun kashe, kashung , kashawt, kasang ga, karawt, kaswi, kashai, kashing kashawng, kata, katu,kating, katawng, kataw, kahta , kahte , kahtam , kahtan , kahti gari , kahtet , kahtet kamawt, kahti galai , katek, kawa, kawoi, kawat katsat, katsit, katsing, katsi katsang , kaya , kaya kayoi , kayun , kayung, kayaw kashin, kazek, kazut , kazawt , kazung.

Lachyum shaleng ai hte ga yan galaw ai hta ka lang ai.Kasi ni;-

1. Kashing kashawng = Samyit hte aprup dat ai zawn, mahti manai dat ai zawn, machyi hkam sha ai.
Ga yan = Nye a lagaw lata lami laman ni kashing kashawng nga machyi nga li ai.
2. Kazut = N rawt lu hkra machyi taw nga ai.
Ga yan = Ngai tsaw ra dik ai manang wa machyi kazut taw nga mat sai.
3. Kahti galai = Langai h pang langai jawm galaw ai.
Ga yan = Ndai bungli ngut kre lu hkra kahti galai rai jawm galaw shangut ga.
4. Kabring kabrawng = N yu htuk hkra shamu shamawt ai.
Ga yan = Ndai zuphpawng gawk kata kadai mung kabring kabrawng n galaw ga.
5. Katsi katsang = N lum mat sai malu masha, masha sharat n nga mat ai shara.
Ga yan = Katsi katsang rai mat sai malu masha ni n mai sha ai.
6. Kada = Htingka, ka htang, shakum da ai, wa ai.
Ga yan = Numsha ni gun na matu, htingka kada nga n ngai.
7. Kaya kayoi = A zim sha n chye nga ai shamu shamawt.
Ga yan = Myitsu ni a hpawng e kaya kayoi rai hkum nga hkawm lu yaw.

IX. ‘G’ HTE KA LANG AI LAM.

Jinghpaw laili laika hta ‘K’ n’sen pru nhtawm, ‘k’ hte ka lang ai ga hkum ni, laika hkum ni nga ai zawn, ‘G’ hte ka lang ra ai ga hkum ni law law nga ai. Dai re ai majaw kasi kanan yu la na matu ka madun dat ai.

Kasi;-

Galang (u amyu), galu kaba, galu galang, gale galau, gali galai, (galik galai), garet, gala, (gasat gala), galip, galun, galep, gara, (kabu), hpang gara, garu , garut , garawt , garoi, garum, garau, garen gari , garin , gari , garu garin, garu gachyi , gamu, gamau, gamaw, ganaw ganau, garep, garap, garang, zawn re ai ga hkum ni.

‘G’hte ka lang ra ai ga hkum ni law law naw nga ai. Ndai gaw kasi kanan hku kau chyen mi hpe lata shaw ka madun dat ai.

Lachyum shaleng ai hte ga yan galaw ai hta ka lang ai.

Kasi ni;-

1. Garen gari = Myit ru yawn hkyen hkum nna n chye nga ai zawn hkam sha ai.
Ga yan = Ma Gam gaw kanu yan kawa si mat ma ai majaw **garen gari** hkum sha nga ai.
2. Galu galang = Grai galu ai, dawn jan galu ai.
Ga yan = Ma Naw hpe shi a mara madi madun nna, **galu galang** sharin shaga manu ai.
3. Garu garin = Na she kachyeng na daram garu ai , grai shaga kachyi ai.
Ga yan = Htaw ra nta masha ni gaw shani shagu **garu garin** chyu nga ma ai.
4. Gri magra = Si mani shingni n rawng ai. Zai ai mawn n’sam pru ai.
Ga yan = **Gri magra** masha hpe maja let kanawn mazum chye ra ai.

X. LAIKA SI KABA (Capital Letter) KA LANG AI LAM.

Laika si kaba ka lang ai hte seng nna, lawu e ka madi madun da ai lawng lam lami laman ni hta ka lang ai.

1. Ga yan ningnan ka hpang ai shaloi ka lang ai.
2. Ga yan langai htum nna ga yan ningnan bai ka hpang ai shaloi ka lang ai.
3. Wang hpaw, wang pat kata na ga yan ka hpang ai shaloi ka lang ai.
4. Masha mying ni , bum mying ni , shata mying ni , hka mying ni , mungdan mying , mungdan masha mying ni , uphkang gaiwang , mare mying ni , makam masham hpung mying ni, makam karai mying ni , lam mying ni , (Tinggyeng mying) ni hta ka lang ai.

1. Ga yan ningnan ka hpang ai shaloi ka ai.

Kasi ni;-

- (1) **Ma** Gam shan gyam sa wa sai.
- (2) **Nang** ndai bungli n ngut yang kanang de garai hkum sa yaw.
- (3) **Ndai** zuphpawng hta nang n lawm n mai rai na re.
- (4) **Masha** yawng hkungga wa hkra shakut ra ai.

2. Ga yan langai ngut nna, ga yan ningnan bai ka hpang ai shaloi ka lang ai.

Kasi ni;-

- (1) Ningtawn ai jawngma byin hkra shakut u . **Dai** shaloi nang hpe shakawn na mara ai.
- (2) Shut kau sai lam ni hpe myit malai lu ra ai . **Dai** shaloi nang masha kaja byin tai wa lu na rai ndai.
- (3) Hkrat sum ai ngu ai hpe myit n mai daw ai. **Dai** gaw awng dang lam a ningpawt rai na re.
- (4) Yawn hkyen hkum ai ngu ai gaw kadai hta mung byin chye nga ai. **Nang** hkrai sha byin hkum sha ai ngu n mai myit la ai.

3. Wang hpaw, wang pat kata na ga yan ka hpang ai shaloi ka lang ai.

Kasi ni;-

- (1) Nanghpam malu masha hpe koi gam ra ai. (Ka-ni, Tsa Chyaru, hte tsi mawan ni) ni yawng hkyawm ai.
- (2) Shing-ra hpyen hpe hkrit maja ra ai. (Grau nna wan hpyen).

(3) Du sat matse hpyen hpe tsang ra ai ginra re. (Sharaw dusat hpyen gaw madung re).

(4) Wunpawng Mungdan hta jum nhkun law law nga ai. (Marau jum nhkun gaw mying kaba ai.)

4. Masha mying ni, bum mying ni, shata mying ni, hka mying ni , mungdan mying ni, mungdan masha mying ni, uphkang gaiwang mying , mare mying ni , makam masham hpung mying ni, Karai Kasang, Yesu , Bukda, Rung mying ni, (Tinggyeng mying) ka ai shaloi ka lang ai.

Kasi;- Masha mying ni.

(1) Lahpai Hkun Awng.

(2) Maran Hkawn Hpa.

(3) Lahtaw Naw.

(4) Marip Awng Htoi.

Bum mying ni.

(1) Nhkai Bum.

(2) Maji Bum.

(3) Gaulang Shagawng Bum.

(4) Grau gra Bum.

Shata mying ni.

(1) Janwari shata.

(2) Septimba shata.

(3) Hkru ta.

(4) Shangan ta.

Hka mying ni.

- (1) Mali Hka.
- (2) Saphkung Hka.
- (3) Nawng Lut.
- (4) Nawng Hkyeng.

Mungdan mying ni.

- (1) Amerika
- (2) Indiya.
- (3) Japan.
- (4) Wunpawng Mungdan

Mungdan masha mying ni.

- (1) Amerikan.
- (2) Myen.
- (3) Inglik.
- (4) Wunpawng amyu.

Mare mying hte lam mying ni.

- (1) Myitkyina Mare.
- (2) Manmaw Mare.
- (3) Sama Kawng.
- (4) Daw Hpum Yang.
- (5) Zau Jun Lam.

Ninghtawn, Ginwangdaw, Ginwang, Ginwang Ginjaw mying ni.

- (1) Ga Ra Yang Ninghtawn.
- (2) Washawng Ginwangdaw.

- (3) Sadung Ginwang.
- (4) Sinpraw Ginwang Ginjaw.

Makam masham hpung mying ni, hte makam Karai mying ni.

- (1) Karai Kasang.
- (2) Yesu Hkristu.
- (3) Gumgun Gumhpai.
- (4) Bukda Hpara.
- (5) Hka Lup Hpung.
- (6) Kahtawlik Hpung.
- (7) Inglikan Hpung.

Rung mying, Magam Dap mying, Magam bungli tsang ni.

- (1) Ginjaw Hpaji Dap.
- (2) Ginjaw Hpaji Dap Lit Hkam.
- (3) Ginwang Hpaji Rung.
- (4) Ginwang Hpaji Du.

XI. GA YI GA LA.

Jinghpaw laili laika hta ka lang ai , tsun shaga lang ai shaloi , ga hkum lahkawng yep rawng timung , ga hkum langai hku nna sha , tsun shaga , ka lang ai ‘ ga ’ hpe ga yi ga la ngu shamyng ai. Ga yi ga la ngu ai hta;-

- (1) Ga hkum lahkawng rawng tim, lachyum langai sha pru ai ga yi ga la.

Ga Shadawn;-

ahku ahkau . apyaw angawn.

- (2) Ga hkum lahkawng rawng nna , lachyum kaga ga rawng ai ga yi ga la.

Ga Shadawn;-

myit chyum myit htum.

(3) Ga hkum lahkawng rawng nna, langai mi gaw lachyum rawng nhtawm, langai mi gaw alak mi lachyum n mai shapraw ai. Ga hkum lahkawng yep hpe lachyum langai mi hku sha la mai ai ga yi ga la.

Ga Shadawn;-

amut amat, numsha numla.

1. Lachyum shaleng ai hte ga yan hta ka lang ai lam.

(1) ahku ahkau = Myit n pyaw hkat ai lam n nga ai, shada mara nmuhkat ai sha kanawn mazum ai.

Ga yan = Kaw Shawng hte Lu Mai yan gaw ahku ahkau kanawn nga ma ai.

(2) apyaw angawn = Myit ru tsam pu ai lam n nga, myit tsang lam hpa n nga ai.

Ga yan = Manang hte rau apyaw angawn jawm nga lu na gaw, tinang a arawn alai hta hkan nga ai.

2. Lachyum shaleng ai hte ga yan hta ka lang ai lam.

(1) myit chyum = N chye myit mat ai, n chye myit awai la mat hkra myit shoi hpa hkrum ai.

Ga yan = Gara hku kaning rai galaw sa wa yang mai na hpe n chye sawn nna **myit chyum** taw nga nngai.

(2) myit htum = N chye myit sawn la mat ai, htum mat sai.

Ga yan = Hpa baw lam hta rai tim **myit htum** na lam n nga ai.

= Nu yan wa gaw nau nan ru yak jam jau hkrum ai majaw, **myit chyum myit htum** ga hkrai tsun nga mat masai.

3. Lachyum shaleng ai hte ga yan hta ka lang ai lam.

(1) amut = Mut mat sai, numsha mat sai, mut ai ningsam pru mat ai.

amat = Lachyum alak mi n nga ai.

amut amat = Mut numsha mat sai majaw n tsawm mat sai.

Ga yan = Na a maka nhpye amut amat san mat nga sai. Ahpu kau u.

(2) numsha = Maza kap mat ai, n tsawm mat ai.

numla = Lachyum alak mi n nga ai.

Ga yan = Shi a yup ra gawk numsha numla rai mat nga lu ai.

Kasi yu la na matu ga yi ga la ni.

abu aye, adaw atang, atsang awang, azet atsang, kahti galai, kadang gara, kahtum kadaw, sumpu sumpan, sumtsaw sumra, sumtsaw sumtsan, shatmaw shatmai, n-gu n-gang, dumbru dumbra, kahprup katup, kahtet kamawt , kating katut , katu garu , wunli wun gau , tsin-yam tsindam, ningtung ningba, salu salat, sali wunli, sharawng shara , shatu shakra , zing - ri zing - rat , zinli zindam , re ai ni-

XII. GA MALAI KA LANG, TSUN SHAGA LANG AI LAM.

Ga malai ngu ai gaw, kadun sha hte shadum jahprang ai, ninggun jaw ai, shalan shabran ai lam ni hta tsun shaga lang, ka lang ai ga rai nga ai.

Ga malai hpe tsun shaga lang, ka lang ai shaloi, lawng lam mabyin hte lachyum bung pre ai hku tsun lang ka lang chye ra ai.

Ga Shadawn Kasi;-

Jam jau ai hta jam jau jat wa ai, myit n ngwi n pyaw nga ai hta grau myit ru na lam pru kahtap wa ai shaloi, “**Langu si li ai kaw ru dung jat ,**” “**Baw hpye ai wa hpe majap kai lang hte kayat jat ai hpa**”ngu ai ga malai hpe tsun shaga lang ai.

Kasi yu la na matu ga malai ni;

1. Lagaw mali tu ai magwi pyi kashawt chye ai.

2. Hpraw malai n nga tim, myit malai gaw nga ai.
3. Matsan ai ngu hkum hkrap, lu su ai ngu hkum kadap.
4. Nbung n bung yang hpun lap n shamu ai.
5. Manang jaw chyai, tinang bungli hprai.
6. Garai n dung yang latsawn ai.
7. Ma shatu pai lu, ma-nya shatu nga rai lu.
8. Marang daw yang madi, kanu kawa daw yang si.
9. Lung hkrut hte n'htu lapran na hka mat.
10. Myit yang mang ai, galaw yang dang ai.
11. Lau du lagaw, lau sha wan numhtaw.
12. Woi tin tim hpun lakung n tin.
13. Ga da ja da.
14. U hpe yu nna u yawm wa.
15. U lu matu hpunggun daw.
16. Goi na u gaw, u di kaw nna yu chye ai.
17. Myi n'pu na ladi n mu.
18. Hka rap tawng na sumdoi kau. (Kabai)
19. U hku a masa si sin.
20. Hka kahtam shinglang hkra.

XIII. MAGUP SUMHPA.

Lawu e ka madun mat wa ai ga hkum ni gaw, n dum shami ka lang shut chye ai. Rung laika ka ai shaloi, sumrai laika , sumroi laika, laika hkachyi, magazin laika ni hta amu lu nga ai. Sharai, sadi let ka lang sa wa lu na matu ka madun dat ai lam re.

1. Jarik hte ja rit.

“ **Jarik** ” ngu ai gaw , amu galaw ai , hkawm sa ai shaloi, lang ra ai malu masha, ja gumhpraw ni hpe ngu ai.

Ga Shadawn;

(1)Hkauna makan shang na shaloi , lang ra ai malu masha, ja gumhpraw ni hpe hkyen lajang da ra ai.

“**Jarit**” ngu ai gaw , mungdan langai hte langai a lapran masat da ai madin shara hpe ngu ai re.

Ga Shadawn;

1. Mungdan langai gaw, mungdan langai wa a **jarit** kata de n mai lai shang ai.

2. **Jang hte yang**;- Ga matut langai mi re. Kanoi bung ai zawn nga ai. Kaga ga re.

Ga Shadawn;

(1)Ngai jawng dat **jang**, nta de wa na.

(2)Shat sha ngut **jang**, ginsup poi sa yu na.

(3)Hkauna de nna wa **yang**, lam e nye dumsu kanu n mu da ya n ni?

(4)Dai hku n galaw **yang**, mai na ndai.

3. **Htunghking**;- Nkau mi **htunghkying** nga ka lang chye ma ai. Nkau mi **htunghkring** nga ka lang chye ma ai. **Htunghking** ngu ka lang ra ai.

Ga Shadawn;

- (1) Anhte a **htunghking** hpun palawng gaw tsawm la nga ai.
 - (2) **Htunghking** hpun palawng n lu ai amyü n nga ai.
 - (3) Masha wa a **htunghking** hpe n mai jahpoi ya ai.
4. **Hkiba**;- Pu ba ai hpe ngu ai. Nkau mi **hkriba** nga ka lang chye ma ai. Nkau mi **hkyiba** nga ka lang chye ma ai. Dai hku ka lang ai rai yang n jaw sai. **Hkiba** ngu ka lang ra ai.

Ga Shadawn;-

- (1) Grai tsan ai shara kaw nna hkawmsa wa ndai majaw **hkiba** la na nit dai.
 - (2) Nau **hkiba** jang , bansa la ra ai.
 - (3) N dai ladaw hta ngai myit **hkiba** hkrum sha nga nngai.
5. **Gingdan** = Arung arai hte manu masa bung ai hpe ngu ai. Nkau mi **gringdan** nga ka lang chye ma ai. Nkau mi **gyingdan** nga ka lang ma ai. **Gingdan** ngu ka lang yang jaw ai.

Ga Shadawn;

- (1) N dai gumhpraw hte **gingdan** ai hpun palawng mari la u.
 - (2) Hpun palawng ndai gaw jaw kau ai manu hte n **gingdan** nga ai.
 - (3) Shi lu ai shagrau sha-a kumhpa gaw , shi shakut ai amu hte **gingdan** nga ai.
6. **Kaw na - kaw nna**;-
= **Kaw na** ngu ai laika hkum gaw, shara hpe madun nga ai.
= **Kaw nna** ngu ai laika hkum gaw , pru wa masa hpe madun nga ai.

Ga Shadawn;

- (1) N dai laika buk hpe laika seng **kaw na** mari la wa ai.
- (2) N dai laika buk seng **kaw nna** dut ya dat ai.
- (3) Laika ndai gaw jinghku langai wa **kaw nna** shagun dat ai laika re.

(4) Ndai gumhpraw hpe Ma Gam **kaw na** hkoi la ai she re.

(5) Kadai **kaw na** rai tim n hpyi ai gaw n mai la ai.

7. H pang - hpe;-

= '**Hpe**' ga hkum gaw, du sa wa ra na shara hpe madun ai ga hkum re.

= '**H pang**' ga hkum gaw, sa wa ra na shara hpe madun ai ga hkum re.

Ga Shadawn;-

1. Ndai laika buk ngai **hpe** gam rit.
2. Dai laika buk ngai **hpang** de la wa rit.
3. Htawra n'htu shi **hpe** sa jaw su.
4. Le ra singka Ma Roi **hpang** de sa sa ya u.

8. Hkyamsa ;-

= **Hkyamsa** ngu ai gaw, mara shayawm ya ai, jahpa kau ya ai lam hpe ngu mayu ai ga hkum rai nga ai. Nkau mi hkyemsa nga ka lang chye ma ai. **Hkyemsa** ngu ai ga hkum gaw lachyum n rawng ai ga hkum re. Mara sha-yawm kau ya mayu ai lam, jahpa kau ya shangun mayu ai rai yang, hkyamsa ngu ka lang ra ai.

Ga Shadawn;

1. Ngai shut hpyit kau sai mara ni hpe **hkyamsa** ya marit.
2. Ndai dam ari hpe mai byin yang , loi **hkyamsa** ya mi.
3. Gumhpraw hka grai law mat sai rai tim , shi **hkyamsa** kau ya ni ai.

9. Kayat - kayet;-

= Shingna lasik hte machyi hkra galaw ai. Dai hpe **kayat** ai ngu tsun ai re . **Kayet** ngu ka lang ai , tsun shaga lang ai gaw , nsen hta hkan nna ka lang ang ai lam sha re.

Ga Shadawn;-

1. Dai Nyau hpe shingna hte chyan **kayat** dat u.
2. Laika n jaw hkraw ai jawngma ni hpe lasik hte lata lahpan kaw **kayat** ya ra ai.
3. Ndai laika hpe dai hpawt ngut hkra ta dip jak hte **kayat** u.
4. Shingna hte aja awa **kayat** ai gaw , hkamja lam hta ahtu hkra shangun nga ai.

10. Yan - yen;-

= Lahkawng hta n jan ai masha, arung arai lama ma hpe madi tsun shaga ai lam re. Nkau mi yan ngu ka lang ai. Nkau mi **yen** ngu ka lang ai. Dai hta n-ga nkau mi **yawn** nga tsun shaga lang chye ma ai.

= **Yen** ngu ai ga hkum gaw, masha shada n hkra hkat na matu, sit tsap mat ai. Sit hkawm mat ai. Sit dung mat ai lachyum rai nga ai.

Ga Shadawn;

1. Ma Gam hte Ma Naw **yan** hpe hkauna de woi sa su.
2. Ndai ball pen lahkawng **yan** grai kaja ai baw hkrai re.

Bai nna, yan ngu ai gaw, kawa yan, ngau yan, ri yan ni hpe ngu ai. Lalam manga a lahta de galu ai hpe ngu mayu ai.

Ga Shadawn;-

1. Mai hka kawa **yan** langai garawt wa rit.
2. Ri **yan** mi sa shaw la su.
3. Mawdaw hpe tsan tsan kaw nna, **yen** kau dat ra ai.
4. Salang ni lai sa wa mara ai **yen** shalai dat ga.

11. nhtawm, nna, ndai, nkau;-

- = **Nhtawm** ngu ai laika hkum gaw, laika ka ai shaloi lawng lam langai hte langai hpe matut ya ai laika hkum re . Ga matut ga hkum re ai (conjunction)
- = **Nna** laika hkum mung ga matut re.
- = **Ndai** laika hkum gaw lawng lam langai ngai hpe madi madun ai laika hkum re.
- = **Nkau** laika hkum gaw kau chyen mi a lam hpe madi madun ai laika hkum re ai.

Dai majaw nhtawm, nna, ndai, nkau laika hkum ni hpe ka lang ai shaloi, ga lup (') kumla n mai bang ai, ga matut kumla n mai bang ai, n mai shagang ka ai. Ningdang ga hkum n re ai hpe myit dum sadi nna ka lang sa wa ra ai.

Ga Shadawn;-

- a. Ndai laika buk kaw na kasi yu la **nhtawm** bung hkra ka da u.
- b. Manang wa jaw ai kumhpa hta lai **nna** n mai hpyi jat la ai.
- c. **Ndai** laika buk hta hpaji ga grai rawng nga ai.
- d. Shat mai **nkau** mi tsu mat nga sai.

12. Madi - made;-

- = Lawng lam langai ngai hpe asan sha hkansa shatup ra na lam madun ai ga hkum re. Nkau mi **madi** nga ka lang chye ma ai.

Nkau mi gaw **made** ngu ka lang chye ma ai. **Made** ngu ka lang yang jaw ai ngu ntsun lu ai. Shaga man ai hta hkan nna, ka lang ang ai lam sha re.

Ga Shadawn;-

1. Lawu de **madi** madun da ai ritkawp tara ni hpe n shut n shai hkansa shatup ra ai.

2. Nang ra sharawng dik ai palawng hpe **madi** madun yu rit.

3. Shi shut ai mara ni hpe sakse hte hkarak **madi** madun lu ra na ndai.

Made;-

= Ngu ai ga hkum gaw , matsun dat mayu ai , shayawn dat mayu ai shaloi , ka lang tsun lang ai hta lang ai ga hkum re.

Ga Shadawn;-

(1) Nanhte hpa galaw ra na hpe ngai htet dat **made** ga.

(2) Ngai nanhte hpe teng teng tsun **made** ai gaw, shut hpyit mara galaw ai wa gaw teng teng ari hkum na ra ai.

13. Grai - garai;-

Grai = law law re ai , manu mana law ai , ngu mayu ai ga hkum re.

Garai = n galaw ang ai, n shangut ang ai hpe ngu mayu ai ga hkum re.

Ga Shadawn;-

(1) Laiza mare hta masha **grai** law wa sai.

(2) Laiza Muklum masha ni **garai** n du hkum ma ai.

14. Wa rit - sa rit;-

= Dum nta masha tinang nta de wa ai shaloi, hkak tau la ai ga re. Manam masha rai tim, shata mara, nta masha zawn nga ai masha hpe hkak tau la ai ga hkum re.

= Manam langai ngai tinang nta de sa chyai ai masha hpe hkak tau la ai ga hkum re.

Ga Shadawn;-

1. Ma Gam e nta lawan wa rit.
2. Hkau e sa rit , jahta chyai yu ga.
3. Nye wa ngai hpe shaga nga ai, “Nta de lawan wa rit” da.
4. Ning Hkawn ngai hpe tsun ai, “Sa rit” nga ai.

15. Li ai - Mali ai;-

= Li ai ngu ai ga hkum gaw, tinang chyu sha galaw shangut ai , galaw la lu ai , mabyin hpe tsun ai shaloi lang ai ga hkum rai nga ai.

Ga Shadawn;-

- (1) Shata masum tup n hkring n sa galaw shakut nna shangut shakre la lu ai nta rai li ai.
- (2) Ndai arung arai yawng ngai mari la ai hkrai rai li ai .

Mali ai;-

= Masha law law, uhpung langai a gawng malai hku tsun ai shaloi lang ai ga hkum re ai.

Ga Shadawn;-

1. Anhte law law a bawnu atsam jawm shaw shakut ai hte awng dang la lu ai rai mali ai.
2. Myit hkum, mang hkum ai hte n jawm shakut ga yang, awng dang la lu na n rai mali ai.